

Fenomén tzv. „vojenských táborů nucené práce“ v Československu a jeho mezinárodní souvislosti

Mečislav B o r á k

Slezský sborník, 98/2000, s. 78-92.

Nucená práce jako součást diskriminace a ekonomického využití pracovní síly předem vybraných skupin obyvatelstva patří k charakteristickým znakům totalitních režimů. Tento specifický druh mimosoudní perzekuce byl ve značném rozsahu uplatňován i v armádě, kde k tomu byly zvláště vhodné podmínky. Po druhé světové válce se stal na řadu let součástí vojenského systému ve většině evropských zemí, v nichž bylo zaváděno společenské zřízení totalitního sovětského typu. Lze sem přiřadit i systém pomocných technických praporů (dále jen PTP), zavedený v československé armádě v letech 1950-1954.

Vojenským pracovním jednotkám, jež byly v rozporu s mezinárodními konvencemi i právním řádem využívány k politické perzekuci občanů, se nedávno dostalo uměle vytvořeného, poněkud nadneseného a nepřesného označení „vojenské tábory nucených prací“. Vezmeme-li však v úvahu charakter a určení těchto jednotek, jak je potvrdily dosavadní výzkumy, můžeme je skutečně pokládat za jistou obdobu komunistických táborů nucených prací, na něž zčásti dokonce navazovaly. V našem článku se pokusíme uvést alespoň stručný přehled literatury k tématu, připomenout nepřímé tradice tohoto jevu v předválečné ČSR a především porovnat jeho vývoj v poválečném Československu a Polsku, z menší části též v Maďarsku, s cílem charakterizovat shodné rysy tohoto jevu.¹

Existence vojenských pracovních jednotek využívaných k politické perzekuci byla v Československu před veřejností spíše utajována, tak jako vládnoucí režim tajil i ostatní způsoby zneužívání moci k politické perzekuci svých odpůrců, ať již skutečných či za takové jen označených. Nelze tudíž informace o PTP hledat na stránkách dobového tisku, snad s výjimkou podnikových časopisů či zpráv o vyznamenaní příslušníků PTP za dosažené pracovní výsledky na samém konci působnosti PTP.² Agitační kampaň spuštěná tiskem v květnu 1954 se již netýkala

PTP, ale technických praporů, a jejím cílem bylo přesvědčit veřejnost o tom, že v armádě nedochází ke zneužívání vojáků zařazovaných z politických důvodů k nucené práci, ale že jde naopak o plnohodnotnou vojenskou službu ve specializovaných pracovních jednotkách. Existence PTP si jen zcela okrajově všimaly dobové odborné práce, žádná ucelená monografie nevznikla.³

Ani dočasné politické uvolnění společenských poměrů v roce 1968 nepřineslo zásadní změnu. Problematiku PTP začal objevovat denní tisk (zvl. *Práce, Mladá fronta a Zemědělské noviny*), *Obrana lidu* přinesla první pokus o náčrt historie PTP od pracovníka Vojenského historického ústavu v Praze J. Fabšice a několik dalších článků.⁴ V témže ústavu byla zpracována i první podkladová studie k vývoji a struktuře PTP, jež však již nebyla publikována.⁵ Na další dvě desítky let se domácí historiografie v této věci zcela odmlčela. Jen několik zmínek se objevilo v pracích vydaných v emigraci, z nichž některé později vyšly i v domácí reedici.⁶

Teprve po zásadní společenské proměně v roce 1989 se postupně zvyšoval zájem o poznání historie PTP, především v souvislosti s obnoveným úsilím o odškodnění bývalých příslušníků vojenských pracovních oddílů, organizačně sdružených ve Svazu PTP. Od roku 1990 začal nepravidelně vycházet *Zpravodaj Svazu PTP*, vydávaný v roce 1992 též jako příloha deníku *Metropolitan*. K historii PTP se vyjadřovaly *Studentské listy*, *Reflex* a mnohé další časopisy, nejvíce však *Obrana lidu*, jež problematice PTP věnovala od března 1991 stálou rubriku. Své místo našly PTP i na stránkách časopisu Konfederace politických vězňů "*Věrní zůstaneme*".⁷

Patrně první vědecká konference k problematice poválečných mimosoudních perzekucí v Československu se pod názvem *Tábory nucené práce a další projevy mimosoudní perzekuce 1948-1954* konala 30. října 1991 ve Slezském ústavu ČSAV v Opavě. První příspěvky k historii PTP tam přednesli R. Žáček ze Slezského ústavu, J. Dufek z Vojenského historického ústavu v Praze, F. Holec z předsednictva Svazu PTP v Praze a Š. Šimúth ze Slovenského zväzu PTP v Košicích.⁸ Podobnou konferenci uspořádal 8. září 1992 v Popradě Slovenský zväz PTP Košice pod názvem "*Internacné formy politickej perzekúcie*". Problematikou PTP se tam kromě již jmenovaných badatelů zabývali rovněž M. Púčik z Vysoké vojenské pedagogické školy v Bratislavě, M. Kavalír a J. Bílek z Historického ústavu Čs. armády v Praze.⁹

Právě J. Bílek vydal v témže roce první odbornou monografii o vzniku, vývoji, organizaci a činnosti PTP.¹⁰

Tato práce se stala základem dalšího zkoumání. V denním tisku se objevovaly další články a vzpomínkové práce.¹¹ Některé z nich vyvolaly polemický ohlas, neboť značná část veřejnosti zná problematiku PTP jen z humoristického vyprávění M. Švandrlíka, literární nadsázkou hrubě zkrslujícího skutečnost a pojednávajícího navíc nikoliv o PTP, ale o technických praporech, v nichž autor sloužil.¹² Objevilo se několik českých a slovenských vzpomínkových prací,¹³ dokonce i sbírka současné poezie s „pétépáckou“ tematikou.¹⁴ Vznikl též dokumentární film o rozhovorech s pamětníky, s ukázkami z dobového filmového týdeníku a zfilmovaného románu M. Kundery *Žert*, který je pokládán za poměrně pravdivé umělecké zobrazení podmínek v PTP.¹⁵ S velkým zájmem veřejnosti se setkala výstava o historii PTP, konaná v době od 10. června do 3. července 1997 v Archivu hlavního města Prahy v Clam-Gallasově paláci, jež poté putovala po dalších městech republiky.¹⁶

Vznikly i další dílčí odborné práce historiků.¹⁷ Své badatelské úsilí završil J. Bílek v roce 1996 vydáním obsáhlé syntetické práce, která podrobně líčí okolnosti vzniku, působení i zániku PTP včetně historie jednotlivých praporů a obsahuje rovněž řadu dokumentárních příloh a dobových fotografií.¹⁸ Uvádí též informace o archivních pramenech k této problematice, uložených především ve Vojenském historickém archivu v Praze. V další samostatné studii se pokusil srovnat právní otázky vzniku a existence jednotek PTP s podobnými jednotkami v Polsku a Maďarsku, přičemž věnoval pozornost též srovnání systému výběru a povolávání politicky nespolehlivých branců a složení perzekučních jednotek.¹⁹ Pro úplnost je třeba dodat, že se objevují, většinou v souvislosti s požadavky na rozšíření okruhu osob s nárokem na odškodnění, i články o historii dalších vojenských pracovních složek mimo PTP, zvláště o vojenských báňských oddílech z let 1948-1950 a o pozdějších vojenských stavebních jednotkách.²⁰

Postupně k nám začaly pronikat též informace o výzkumu této problematiky v okolních zemích bývalého sovětského bloku, což vedlo ke konkrétním snahám o navázání spolupráce organizací sdružujících bývalé postižené vojáky i k prvním pokusům o srovnání historického vývoje vojenských pracovních jednotek.

V Polsku byly zprávy o existenci vojenských pracovních útvarů utajovány se stejnou přísností, ač vzhledem k velkému počtu vojáků nasazených do dolů šlo vlastně o veřejné tajemství, zvláště v oblasti Slezska. Jedním z důvodů utajování byly obavy z možných protestů Mezinárodní organizace práce proti této formě nucené práce, zapovězené mezinárodními úmluvami. Dobový tisk mlčel až do června 1956, kdy se zmínka o činnosti Vojenského hornického sboru poprvé oficiálně objevila v projevu prvního tajemníka ústředního výboru polské komunistické strany PZPR E. Ochaba. I když byly krátce poté otištěny první články o vojácích-hornících v listě *Sztandar Młodych* i v úředním deníku *Trybuna Robotnicza*, působila cenzura dál.²¹ Teprve v polovině 70. let jsou častěji publikovány články, většinou vzpomínkového rázu, oslavující budovatelské úsilí vojáků. V tomto smyslu vyzněla i první odborná historická práce o Vojenském hornickém sboru, kterou jako magisterskou práci obhájil v roce 1975 M. Szen na Vojenské politické akademii F. Dzeržinského ve Varšavě.²² Přestože je tato práce omezena dobovými politickými hledisky, přináší řadu konkrétních údajů, z nichž lze vysledovat i některé metody a rozsah politické perzekuce vojáků zařazených do pracovních praporů, ač to sám autor za projevy perzekuce samozřejmě nepokládá. Podobného charakteru je i drobná práce Z. Wojdalského o Vojenském hornickém sboru, publikovaná v roce 1983.²³

Pravdivý obraz o činnosti vojenských útvarů nucené práce mohl být i v Polsku podán až po roce 1989. Nejpodrobnější je zřejmě studie E. Nalepy, jež si všímá systému výběru do důlních vojenských pracovních jednotek a nastiňuje jejich historii. Jiný stručný přehled o problematice publikoval historik z Akademie národní obrany ve Varšavě M. Starzewski. Podrobný rozbor problematiky skýtá podkladová studie o pracovních praporech, vyhotovená vojenskými historiky. Výklad dobových právních předpisů ve vztahu k problematice podává S. Malarski.²⁴ Jediným příspěvkem o polské období PTP opublikovaným v českém překladu je stať novináře, amatérského badatele a bývalého příslušníka Vojenského hornického sboru K. Boska z Varšavy.²⁵

Také v Maďarsku se plná pravda o zneužívání vojáků k nucené práci mohla veřejně objevit až po roce 1989. Z podkladů, které jsme měli k dispozici, víme o anglicky psaném stručném přehledu historie pracovních oddílů od P. Láncoze a o

první maďarské monografii, spíše ovšem dokumentačního charakteru, vydané v roce 1994 historikem Vojenského historického ústavu v Budapešti K.

Csonkarétim.²⁶

O stavu výzkumu této problematiky v ostatních zemích bývalého socialistického bloku nemáme bližší informace, ač víme o existenci pracovních praporů v Sovětském svazu, Bulharsku a podle zpráv maďarských kolegů také v Rumunsku. Podobné útvary neexistovaly v Německé demokratické republice, jež sice vznikla již v roce 1949, ale až v roce 1956 směla začít utvářet národní lidovou armádu a teprve v roce 1962 tam byl přijat zákon o všeobecné branné povinnosti.

Vojenské pracovní jednotky však nebyly specifikem armád socialistických zemí. Existovaly na přelomu 40. a 50. let i v armádě USA nebo v armádě francouzské, kde byli zařazováni do pracovních jednotek vojáci, kteří odmítli bojovat v Indočíně. Šlo však spíše o jednotky kárného charakteru, nikoliv o nástroj politické zvuře postihující nucenou práci značnou část předem vybraných občanů, jak tomu bylo po válce v zemích sovětského bloku.

Tradice pracovních táborů sahá až do let před druhou světovou válkou a lze ji vysledovat i v tehdejším Československu. V září 1938, tedy v době nejvyššího ohrožení republiky, byla např. chystána izolace nespolehlivých vojáků do pracovních oddílů. Nešlo o politické opatření, ale o zajištění bezpečnosti státu. Záložníci německé národnosti masově odmítali nastoupit na mobilizační výzvu, dezertovali z armády s výstrojí i výzbrojí do teroristických skupin henleinovců, vykonávali pro ně zpravodajskou činnost a pokoušeli se i o vojenskou vzpouru. Proto vrchní velení čs. armády přistoupilo 16. září 1938 k preventivním opatřením. Nařídilo, aby záložní mužstvo německé národnosti, jež mělo nastoupit cvičení, nebylo vyzbrojeno, ale jen soustředěno ve výcvikových táborech, kde z něho měly být vytvořeny pracovní oddíly.²⁷

Pracovní služba byla tehdy zavedena v řadě zemí, a to nejen ve fašistické Itálii či v nacistickém Německu, kde dosáhla mimořádné dokonalosti zavedením německého pracovního služebního roku (od 1. 1. 1934), ale i v demokratických státech, např. v USA, Belgii či Švýcarsku. Byla využívána k práci na významných státních zakázkách, zaměřených většinou na posílení obranyschopnosti země, a přispívala i k řešení problému nezaměstnanosti. Také u nás např. průmyslník Baťa

navrhoval vytvořit vojensky organizované pracovní tábory, které by postavily československou transverzální magistrálu, po níž by se dalo dojet z Chebu až do podkarpatské Jasiny za 10 hodin jízdy autem a 11 hodin jízdy vlakem. Vodní magistrála měla spojit Plzeň s Prahou, Olomoucí, Bratislavou, Košicemi a Slatinskými Doly.²⁸

Československé úřady sledovaly zkušenosti s pracovními tábory v cizině a už na jaře 1938 ministerstva sociální péče a národní obrany připravila návrhy příslušných zákonů. Vláda se však obávala henleinovských obstrukcí v parlamentě, takže k přednesení návrhů došlo až ve změněné pomnichovské situaci. V říjnu 1938 bylo vydáno vládní nařízení č. 223/38 Sb. o pracovních útvarech.²⁹ Měly být zřizovány k dočasnému hospodářskému využití pracovních schopností nezaměstnaných pro obecně prospěšné účely. Měly být organizovány podle zásad branné moci, po technické stránce je měla řídit příslušná odvětví veřejné správy podle druhu prováděných staveb. Pracovní doba byla určena na zpravidla 48 hodin týdně, navíc byla stanovena přiměřená doba na občanskou výchovu. Výběr mužů ve věku od 18 do 65 let prováděly okresní úřady podle evidence přihlášek nezaměstnaných, kteří byli do pracovního útvaru určeni povolávacím rozkazem, proti němuž nebylo odvolání. Zařazení se mohl vyhnout jen ten, kdo prokázal nástup do stálého zaměstnání nebo zdravotní nezpůsobilost k práci. Příslušníci pracovních útvarů podléhali vojenské kárné pravomoci a soudní vojenské pravomoci. Dostávali zdarma stravu, ubytování a výstroj, denní přídavek ve výši 1,50 Kč (velitelé družstev 2 Kč a velitelé čet 2,50 Kč), pracovní přídavek 40 hal. za každou skutečně odpracovanou hodinu, měli nárok na bezplatnou léčbu jako vojáci, nárok na vyživovací příspěvek rodinám jako při vojenském cvičení atd.³⁰ Předpisy byly pak rozpracovány do nejmenších podrobností, např. příslušníci pracovních útvarů nemuseli zdravit každého důstojníka či rotmistra, ale jen své představené u útvaru.³¹

Zavedení pracovních táborů bylo veřejností přijato vesměs kladně. Např. Milena Jesenská v *Přítomnosti* oceňovala, že se do pracovních útvarů hlásí i dobrovolníci, kteří chtějí být své vlasti užiteční a pokládala toto opatření za dobré východisko z nezaměstnanosti.³² Ke konci listopadu 1938 existovalo již několik pracovních praporů, např. v Praze prapor 107 s rotami v Košířích a Motole (práce

na rekonstrukci ulic a v kamenolomu), Břevnově (úprava vozovek a svahu na Petřinách) a na Letné (sadové úpravy), a prapor 108 s rotami v Praze XI (úprava komunikace k Památníku osvobození a sadová úprava Vítkova), na Proseku (práce na silnici ke hřbitovu v Ďáblicích), v Malešicích (práce v kamenolomech v Kyjích a Hloubětíně), a v Chodově (práce na komunikacích u Spořilova).³³ V únoru 1939 již bylo v českých zemích zřízeno 19 pracovních táborů, celkem 72 pracovních rot, v nichž bylo zařazeno asi 12 tisíc osob. Povolávacího rozkazu uposlechla údajně jen asi třetina předvolaných, ostatní se prokazovali jako zdravotně nezpůsobilí či nepostradatelní, nebo předvolání ignorovali. Asi osmina zařazených se už během prvního měsíce služby vracela zpět do civilního zaměstnání. Pracovní tábory byly ekonomicky soběstačné. Podle zveřejněných údajů činily náklady na 1 pracovní prapor o síle 1000 příslušníků asi 480 korun měsíčně, náhrada za vykonanou práci byla jen asi 340 tisíc. Schodek ve výši 140 tisíc korun však kompenzovala úspora na podporách v nezaměstnanosti ve výši asi 130 tisíc korun. Navíc zůstávalo vykonané dílo a efekt převýchovy.³⁴

Také slovenská vláda rozhodla 24.10.1938 o zřízení pracovních útvarů, organizovaných ve spolupráci ministerstev hospodářství a dopravy s armádním velitelstvím. První tábory byly vybudovány ve Štítnické dolině u Dobšíně a u Harmance na stavbu železniční trati Banská Bystrica-Diviaky.³⁵ Zpočátku panovaly o poslání podobných táborů značné iluze: *"Slovenské pracovné tábory tak ako ich ide organizovať minister dr. Ďurčanský so svojimi spolupracovníkmi, majú dať všetkým statočným a pracovitým rukám na Slovensku príležitosť k práci, zárobku a výstavbe nového Slovenska. Nebude tu drábov a nikto nebude nikoho nútiť, aby šiel do pracovného tábora."*³⁶ Už v prosinci 1938 však dokončilo slovenské ministerstvo vnitra přípravy na zřízení skutečných koncentračních táborů, první měl být zbudován v ilavské věznici po přemístění trestanců do Leopoldova.³⁷ Později byl přímo v armádě vytvořen pracovní sbor MNO, do nějž byli posíláni politicky nežádoucí vojáci (zvl. sociální demokraté a komunisté), židovští míšenci aj. Pro slovenské Židy rukující do armády byly zřízeny zvláštní židovské vojenské pracovní útvary, existující až do roku 1943, kdy zbylí příslušníci přešli do židovských pracovních táborů a středisek.³⁸

Na sklonku druhé republiky se chystala reorganizace pracovních táborů i v českých zemích. Z podnětu předsedy vlády Berana mělo příslušné nařízení vypracovat ministerstvo národní obrany. "Poctiví pracovníci" měli být odděleni od živelů štítících se práce, jako jsou "cikáni, tuláci, řemeslní žebráci a povaleči", pro něž měly být zřízeny samostatné kárné tábory.³⁹ Dobový tisk si uvědomoval možnost politického zneužití: *"Je nutno zdůrazniti, že v kárných táborech budou umístěni jen občané uvedených kategorií. Nebudou tedy do kárných táborů zařazováni občané z důvodů politických a nepůjde v žádném směru o náhražku politických koncentračních táborů."*⁴⁰ Realizaci tohoto opatření zabránila nacistická okupace. České pracovní tábory krátce působily ještě i v protektorátu, zájem okupantů se však soustřeďoval na zajišťování dělníků do německých pracovních táborů v říši.⁴¹ Později zřídili okupanti také v protektorátu řadu pracovních táborů, především kárného charakteru.

Poválečné tábory nucené práce včetně těch vojenských měly tedy nač navazovat i v Československu. Vznik poválečných vojenských pracovních oddílů však měl své specifické příčiny, jež byly v mnohém ohledu společné pro většinu zemí stojících pod bezprostředním vlivem Sovětského svazu. V první řadě šlo o zhoršování mezinárodně politické situace ve světě na přelomu 40. a 50. let, jež směřovalo k hrozbě válečného konfliktu mezi ideologicky protikladnými bloky Západu a sovětského Východu. Válka v Koreji, roztržka sovětského bloku s Jugoslávií, vykonstruované politické procesy a vyhledávání vnitřních nepřátel, to vše doprovázelo urychlování vojenských příprav na válečný konflikt, s jehož vypuknutím se počítalo v letech 1953-1954. Mělo dojít k přezbrojení, reorganizaci a redislokaci armád sovětského bloku a k jejich výcviku podle jednotného sovětského vzoru, průmyslově vyspělé země měly své hospodářské plány zaměřit na přednostní rozvoj těžkého a zbrojního průmyslu. Zároveň vyvstávala otázka přístupu k vojákům, kteří nejevili ochotu ke spolupráci s novým režimem. Byly obavy, že mohou sloužit jako informátoři cizích rozvědek a také v případě bojového nasazení by představovali potenciální nebezpečí.

Rovněž vnitřní podmínky v zemích, jež začaly budovat totalitní socialistický společenský systém, vyžadovaly alespoň dočasnou izolaci politických odpůrců nového režimu, ať již se jednalo o odpůrce skutečné či uměle vytvořené.

Odstranění takových osob z civilního života pod přísný dohled vojenských činitelů bylo žádoucím řešením, jež skýtalo i jisté možnosti potrestání těchto osob nejen násilným vytržením z jejich rodinného, pracovního a společenského zázemí, ale i uložením časově nevymezené povinnosti mimořádně namáhavé a nebezpečné manuální práce. Tyto psychologické faktory napomáhaly zastrašování politických odpůrců účinněji než pokusy o převýchovu ve smyslu zásad socialistické morálky a třídně proletářského světonázoru, jež vojákům navíc znepríjemňovaly podmínky života v táborech.

Další příčinou vzniku tzv. „vojenských táborů nucené práce“ byly důvody ekonomické. Nebývale rostla potřeba pracovních sil v těžkém průmyslu, především v dolech, způsobená nejen nároky na růst těžby, ale i odchodem německých dělníků v rámci odsunu a nechutí potenciálních domácích pracovníků k výkonu těžké a nebezpečné práce v dolech. Uvolnění části mladých a relativně zdravých vojáků k této činnosti nesmělo ohrozit bojeschopnost armády, takže i z tohoto hlediska byly pracovní prapory vítaným řešením. Významnou roli hrála i skutečnost, že kromě hospodářského přínosu pro stát pomáhala nucená práce vojáků zčásti financovat i samu armádu. Využití politických odpůrců jako levných pracovních sil v nejdůležitějších oblastech národního hospodářství, včetně prací pro vojenský sektor, tak bylo účelně skloubeno s potřebou izolace a perzekuce politických odpůrců.

Tak jako příčiny vzniku „vojenských táborů nucené práce“ byly v zemích sovětského bloku velmi podobné, vykazoval i jejich další vývoj řadu shodných znaků.⁴²

V Československu lze o těchto „táborech“ hovořit především v období působnosti PTP, tedy zhruba od září 1950 do května 1954. Projevy politické diskriminace v armádě lze sice zjistit již bezprostředně po únorovém zvratu společenských poměrů v roce 1948, kdy se nový režim snažil urychleně odstranit z armády "politicky nespolehlivé" vojáky a důstojníky. Týkalo se to i vojáků v základní službě a přicházejících branců, prověřovaných ohledně politické spolehlivosti a zařazovaných k nově zřízeným silničním praporům, jimiž prošly asi 2 tisíce vojáků. Další politicky nespolehliví branci byli v té době zařazováni do Vojenských báňských oddílů na práci v dolech. V těchto oddílech původně

vykonávali základní vojenskou službu horníci z povolání a vojáci-horníci s pětiměsíční náhradní službou. Teprve v roce 1950 však byla úředně zavedena kromě zdravotní klasifikace k výkonu branné služby i klasifikace politická, symbolizovaná označením "E". Prověřování branců probíhalo v součinnosti s národními výbory a orgány bezpečnosti. Vojáci zařazení do nově vzniklých útvarů PTP absolvovali pouze pořadový výcvik beze zbraně a byli určeni výhradně k pracovní činnosti a k převýchově. K 1. květnu 1954 byly PTP zreorganizovány v technické prapory a politická klasifikace branců byla zrušena. Odhaduje se, že v letech 1950-1954 prošlo PTP a pracovními jednotkami asi 60 tisíc vojáků, z toho asi 25 tisíc s klasifikací politické nespolehlivosti "E". Doplnování vojenských technických jednotek, jež nahradily TNP, se již neřídilo politickými kritérii, i když část branců byla i nadále zařazována na základě tzv. kádrových předpokladů. Přeměna vojenských technických jednotek z pracovních útvarů na speciální jednotky se ženíjním zaměřením byla formálně ukončena v říjnu 1957, kdy byly zrušeny poslední technické prapory. V nových technických plucích i pozdějších Vojenských stavbách dál pracovaly další desetitisíce vojáků.

V Polsku je období činnosti vojenských pracovních praporů obvykle ohraničováno lety 1949 - 1959. Už v roce 1948 vznikla státní organizace *Služba Polsku*, která organizovala práci tzv. nadkontingentních brigád, do nichž byli zařazováni někteří branci. Vznikly i první stavební prapory. Polské hornictví trpělo obrovským nedostatkem pracovních sil - hned po příchodu sovětských vojsk odvezly orgány NKVD ze Slezska přes 10 tisíc horníků do dolů v SSSR, rovněž němečtí zajatci pracující v dolech byli po vzniku NDR uvolněni. V roce 1949 byly proto dodatečně povolány 4 tisíce branců, kteří vytvořili první čtyři pracovní prapory (*Bataliony Pracy*) určené k těžbě uhlí. Brzy jich bylo již devět o celkovém počtu 11 tisíc vojáků. V dubnu 1951 k nim přibylo dalších devět praporů zorganizovaných v rámci náhradní vojenské služby prostřednictvím organizace *Služba Polsku*. Dvojkolejnost řízení vojáků pracujících v hornictví v pracovních praporech podléhajících ministerstvu národní obrany a v jednotkách náhradní služby podléhajících hlavnímu veliteli *Služby Polsku* byla odstraněna v říjnu 1951 zřízením společného velení jednotek náhradní vojenské služby (*Zastępcza Služba Wojskowa*, ZSW). Od roku 1956 se tyto jednotky přeměnily ve Vojenský hornický

sbor (*Wojskowy Korpus Górniczy, WKG*), sdružující vojenské hornické prapory. Sbor bezprostředně podléhal ministrovi hornictví a existoval až do září 1959.

Rozhodnutí o zařazení vojáků do pracovních praporů se řídilo politickými kritérii, jež zjišťovala původ a politický profil vojáka. Osoby uznané za politicky nespolehlivé nesměly nastoupit normální "kádrovou" službu v armádě, ale v rámci náhradní služby byly odesílány k pracovním praporům do dolů. Několik praporů pracovalo též v kamenolomech a v uranových dolech. V době vrcholného rozvoje "uhelných" praporů fárало do dolů celkem 32 tisíc vojáků. Celkový počet těch, kteří pracovními prapory prošli, se pohyboval v rozmezí 160 až 180 tisíc osob, které pracovaly v 60 dolech po celém Slezsku. Poslední hornický prapor, který byl zároveň praporem rekonvalescentů a invalidů, byl zrušen v září 1956 na dole *Wieczorek*.

V Maďarsku je období vojenských táborů nucené práce ohraničeno lety 1951 - 1956. K nástupu prvních branců z rodin považovaných za politicky nespolehlivé a třídně nepřátelské došlo v únoru 1951. Byli zařazováni do pracovních stavebních oddílů budujících vojenské objekty a na práci do kamenolomů. Od léta 1953 rostla potřeba pracovních sil v dolech, kde o namáhavou a nebezpečnou práci nebyl zájem, přestože byla dobře placená. Proto velení armády rozhodlo nabídnout stranickému a státnímu vedení levnou pomoc vojáků. Od prosince 1953 začaly 3 tisíce vojáků fárat v dolech uhelného revíru *Ostřihomi, Taty a Borsodu*, později též v hlubinných dolech u *Pécse a Komló*. V nebezpečných podmínkách s průnikem metanu se tam získávalo koksovateľné uhlí. Vojáci pracující dosud převážně ve stavebnictví si na podmínky v dolech jen těžko zvykali. Částí své mzdy museli kompenzovat nedostatečné stravování. Striktně uzavřený důlní systém umožňoval izolaci vojáků a potřebám nucené práce pod dohledem velitelů dobře vyhovoval. Pracovními prapory v Maďarsku prošlo celkem asi 18 tisíc osob. První propuštění z vojenské služby odcházeli po 28 měsících práce v listopadu 1954 a na jejich místa přicházeli noví vojáci. Jen nemnozí využili možnosti zůstat natrvalo v hornictví. Většinou se vraceli do místa svého bydliště, i když tím riskovali šikanování ze strany místních stranických mocipánů. Vojenské hornické prapory nucené práce zanikly po říjnové revoluci roku 1956, která poněkud uvolnila politické poměry v

zemi. Rozlišování občanů podle politických hledisek a šikanování bývalých politicky nespolehlivých vojáků z pracovních praporů však trvalo až do roku 1990.

Je zřejmé, že v charakteristice „vojenských táborů nucené práce“ v jednotlivých zmíněných zemích lze najít řadu shodných rysů. Až zarážející je shoda v ukazateli nejdůležitějším - v použitých kritériích politické nespolehlivosti, podle nichž byli branci a vojáci zařazováni k nucené práci.

Již první československé *Směrnice o zjišťování a evidenci politicky závadných osob*, vydané ministerstvem národní obrany 28.1.1949, naznačovaly rozsah chystané politické perzekuce. Pokládaly za nespolehlivé nejen osoby, které se dopustily činů trestných podle retribučních dekretů (kolaborace, přihlášení se k okupantům, funkce v Kuratoriu či Hlinkově mládeži aj.), dokonce i když za to nebyly soudně stíhány (!), ale též všechny osoby národně nespolehlivé, osoby stíhané za trestné činy podle zákonů na ochranu republiky a lidově demokratické republiky a podle zákona o stíhání černého obchodu, osoby podezřelé z protistátní činnosti (!), osoby postižené opatřeními akčních výborů nebo podobnými opatřeními (!), osoby dodané do táborů nucených prací, a osoby, jež pokládá Státní bezpečnost z jiných důvodů za závadné (!). Později k tomu přibylo ještě opatření proti studentům vyloučeným z politických důvodů ze studia. *Směrnice z července 1950* sice odstranily zmínky o postihu na základě pouhého podezření, na druhé straně však škálu možných perzekucí podstatně rozšířily a konkretizovaly. Za politicky závadné byly označeny:

"1) Osoby, které se dopustily trestných činů podle dekretů prezidenta republiky č. 16/1945 Sb. a č. 138/1945 Sb. (velký a malý dekret) nebo podle nařízení SNR č. 33/1945 Sb., dále osoby, které se dopustily trestných činů podle zákona na ochranu republiky č. 50/1923 Sb., na ochranu lidově demokratické republiky č. 231/1948 Sb. a byly za to odsouzeny nebo jsou stíhány.

2) Osoby dodané do táborů nucených prací.

3) Osoby, které byly nebo jsou majiteli továrny nebo jiného podniku s počtem zaměstnanců větším než 10.

4) Osoby, které vlastní nebo vlastnily pozemky ve výměře nad 20 - 30 ha podle úrodnosti, které lze označit za venkovské boháče.

5) Osoby, které vlastnily velkoobchod.

6) *Osoby, které vlastní movitý majetek, který je pramenem bezpracného zisku nejméně 10 000 Kč měsíčně.*

7) *Osoby, které byly po únoru 1948 odstraněny akčními výbory z veřejných funkcí.*

8) *Osoby, které jsou dětmi nebo manžely osob uvedených v bodech 1 - 7.*

9) *Osoby, které po únoru 1948 byly z politických důvodů vyloučeny ze studia na školách.*

10) *Osoby, jejichž rodiče nebo sourozenci uprchli do zahraničí.*

11) *Osoby, které pokládá SNB za politicky nespolehlivé z jiných, zde neuvedených důvodů." ⁴³*

Směrnice mají zjevně diskriminační charakter. Udělují další postih za činy již jiným způsobem potrestané, zavádějí vzájemnou kolektivní odpovědnost rodinných příslušníků, umožňují bezbřehou politickou manipulaci a vyřizování osobních účtů. Podle nich do PTP směřovaly osoby německé národnosti, branci z Hlučínska a Těšínska, jejichž rodinní příslušníci sloužili z donucení v německé armádě, kněží a řeholníci, synové funkcionářů i pouhých stoupců nekomunistických politických stran, synové odpůrců kolektivizace zemědělství atd.

Také první polské směrnice pro zařazování branců do náhradní vojenské služby pocházejí už z roku 1949. Základem klasifikace měla být hlediska politická, třídní a morální (k těm patřily např. soudní tresty či příslušnost k německým národním skupinám). Kromě zásadního třídního hlediska existovalo i jemnější rozlišování společenských skupin, např. bezzemci, vlastníci do 2 ha půdy, od 2 do 5 ha a nad 50 ha. Zvláště byli vedeni předváleční vojáci z povolání, inteligence s vysokoškolským vzděláním či obchodníci a průmyslníci. Složitá vnitropolitická situace v poválečném Polsku se odrážela i v zavedení kategorií autochtonů (což byli Poláci usídlení v západních oblastech Polska už řadu let, kteří nepodlehli germanizaci), repatriantů (polské obyvatelstvo, které se vystěhovalo z bývalého polského území přiřčeného k SSSR), přesídlenců (Poláci přišlí na západ Polska z vnitrozemí) a reemigrantů (navrátilců do vlasti po letech strávených v cizině). Jen bezúhonná minulost a pozitivní vztah k novému režimu u branců i jeho rodiny umožňoval jeho zařazení do základní vojenské služby, jíž se říkalo "kádrová". Kdo kritériím nevyhověl, nastupoval do náhradní služby v pracovních praporech. Týkalo se to např. autochtonů, reemigrantů, synů z rodin venkovských boháčů

(vlastnících 10 - 30 ha půdy), továrníků (zaměstnávajících víc než 10 pracovníků), obchodníků, advokátů, soukromých lékařů, příslušníků volných povolání, soudců a prokurátorů z meziválečného období, účastníků polsko-bolševické války z roku 1920, obětí sovětské perzekuce a zločinů NKVD, držitelů osvědčení o propůjčení německé národnosti (tzv. volkslisty), tedy většiny národnostně neustálených skupin Slezanů, Kašubů, Mazurů, Pomořanů a Warmijců, dále bývalých členů Hitlerjugend, vojáků sloužících v Andersově armádě na Západě, příslušníků odbojových organizací NSZ (*Narodowe Siły Zbrojne*), WiN (*Wolność i Niepodległość*), *Bataliony Chłopskie*, *Szare Szeregi* a zvláště bývalých vojáků *Armie Krajowej*, kněží, řeholníků i posluchačů bohosloveckých seminářů atd. Definitivní kritéria v obecné podobě shrnul rozkaz ministra obrany K. K. Rokossovského č. 008/MON z 1. února 1951, který k náhradní vojenské službě určil:

"a) brance pocházející z kruhů venkovských boháčů, vyvlastněných velkostatkářů, obchodníků, majitelů průmyslových podniků zaměstnávajících námezdní síly, vlastníků větších městských nemovitostí, stejně jako synů bývalých funkcionářů přímého utlačovatelského předzářijového režimu,

b) brance, kteří podle názoru orgánů veřejné bezpečnosti mají nepřátelský postoj k současným poměrům,

c) brance, jejichž rodiče, sourozenci nebo manželka byli orgány Lidového Polska trestáni za politická provinění,

d) brance, kteří udržují kontakt s nejbližšími rodinnými příslušníky pobývajícími v kapitalistických zemích a zaujímajícími nepřátelský postoj vůči Lidovému Polsku,

*e) brance, kteří byli v Lidovém Polsku odsouzeni za provinění politického a společenského charakteru k trestu vyššímu než jeden rok nepodmíněně se ztrátou práv."*⁴⁴

Oba klasifikační přístupy jsou si podobné nejen v obecném zaměření a rozsahu postihů (např. v pojetí kolektivní odpovědnosti rodinných příslušníků, v dalších postizích za již odpykaná provinění, v postoji k emigrantům atd.), ale i v řadě konkrétních detailů (např. ve vymezení pojmu venkovského boháče a továrníka). Oba dokumenty shodně umožňují politickou manipulaci podle libovůle či svévole bezpečnostních orgánů. Zdá se tedy, že hlavním rozdílem je pouze klasifikační označení evidence politicky nespolehlivých literou "E" v Československu, na rozdíl

od litery "Z" užívané v Polsku. V Maďarsku bylo užíváno ke stejnému účelu litery "C" a později "Nb" a vše nasvědčuje tomu, že ani jejich klasifikační přístupy k selekci politicky a třídně nezpůsobilých branců se od uvedených přístupů příliš nelišily. I tady šlo především o postih branců „kulackého“ původu, „buržoazních“ živlů, představitelů církví, bývalých horthyovců atd.

Při srovnání obou systémů nucené práce vojáků nalezneme ještě mnoho dalších příbuzných či zcela shodných prvků.

V první řadě šlo o službu beze zbraně, jež nebyla "politicky a třídně nespolehlivým živlům" svěřena dokonce ani při základním vojenském výcviku. Mladým a vojenské služby schopným občanům tak bylo bez jejich souhlasu odepřeno právo na obranu vlasti, neboť byli z politických důvodů přikázáni k otrocké práci.

Podobné byly podmínky, v nichž vojáci pracovních praporů žili. Obvykle šlo o staré objekty bývalých zajateckých a internačních táborů přímo poblíž dolů, s nevyhovujícím vybavením, což nevytvářelo zázemí potřebné pro fyzicky namáhavou práci. Jistá izolace těchto míst napomáhala utajení vojenských pracovních táborů před veřejností, jež se o existenci "pétépáků" dovídala spíše prostřednictvím jejich bouřlivých vycházek do hospod v okolí.

Na nízké úrovni byla zdravotní péče, často byla zajišťována svépomocí v rámci praporu. Nedostatečné bylo vybavení vojáků z hlediska ústroje a výstroje. Povinnost zaměstnavatele zajišťovat teplou stravu nebyla dodržována. Po zrušení lístkově vázaného hospodářství s možností vyšších přídělů pro horníky se kvalita stravování dále zhoršila.

Vojáci byli shodně nasazováni do nejtěžších důlních podmínek, v nichž jinak obvykle pracovali především vězni. Aby se zabránilo styku vojáků s vězni, byly dokonce mezi polskými doly Jawiszowice a Brzeszcze umístěny v důlních chodbách mříže. Pracovali často v nízkých slojích, kam civilní horníci odmítali nastoupit. Na rozdíl od nich museli příkazu k práci i na nebezpečných místech podle vojenské disciplíny uposlechnout.

Pracovní doba byla velmi často delší než stanovených 8 hodin denně. V praxi běžně docházelo k mnohem vyššímu zatížení, podniky uměly dobře obcházet předpisy a maximálně využívat práce vojáků. Např. v září 1956 bylo na polském

dole Prezydent zjištěno, že většina vojáků pracovala 10, 11, 9 a 12 hodin denně, ovšem výjimkou zdaleka nebyly ani směny dlouhé 15, 18 či dokonce 24 hodin.⁴⁵

Častým zjevem byly pracovní úrazy, jejichž příčinou mnohdy bylo nedostatečné zacvičení do hornického řemesla a z toho plynoucí podceňování bezpečnostních předpisů, zařazování zdravotně nezpůsobilých osob, přílišné pracovní vypětí, nadměrná přesčasová práce, šikanování v mimopracovní době. Jen za rok 1952 bylo u PTP hlášeno 3308 úrazů, z toho 518 těžkých. Mnozí vojáci si odnášeli do civilu trvalé zdravotní následky, obvykle bez nároku na odškodnění. Výjimkou nebyly ani úrazy smrtelné. Např. podle polských statistik bylo zaznamenáno za období let 1951-1956 celkem 10 199 úrazů, z toho 256 smrtelných.⁴⁶

Vztah velitelů k vojákům byl na různé úrovni. Maďarští vojáci-horníci si např. pochvalovali, že v dolech se k nim důstojníci pověřeni dohledem, obvykle záložní, chovali mnohem slušněji než na stavbách. V Polsku i u nás však bylo pravidlem spíše šikanování, hrubé zacházení i psychický teror bez možnosti náležité ochrany. Mnozí velitelé byli k praporům přeloženi z trestu, nerespektovali základní vojenské řády, okrádali vojáky na mzdě, nutili je k vyšším pracovním výkonům v zájmu svého finančního ohodnocení závislého na práci podřízených, ponižovali jejich lidskou důstojnost. Udíleli kolektivní tresty, nařizovali noční pochody a nesmyslné pořadové cviky. Pravidla soužití narušovali též asociální jedinci, mnohdy s kriminální minulostí, kteří byli k PTP převáděni od bojových útvarů, zřejmě i s úmyslem rozbít kolektivy "politicky nespolehlivých".

Těžké pracovní i životní podmínky spolu s omezenou možností vidět své rodiny a přátele vedly ke zvýšenému počtu sebevražd a útěků, jež byly trestány vojenskou prokuraturou vysokými tresty. V Polsku např. byla za odmítnutí práce či simulování nemoci sazba až do 3 let vězení, za dezerci z armády od 2 do 6 let, za dezerci zlikvidovanou na státní hranici 12 až 15 let vězení. Podle statistiky za rok 1952 bylo u PTP zaznamenáno 307 případů zběhnutí, z toho 234 zběhů bylo dopadeno, navíc došlo k 1084 případům samovolného vzdání od útvaru. Tato čísla nebyla nižší ani v pozdějších letech, např. jen za poslední čtvrtletí roku 1953 došlo u PTP ke 49 případům zběhnutí.⁴⁷

Shodným znakem obou systémů byla ekonomická soběstačnost pracovních praporů, jež navíc zčásti financovaly i armádu. Vojáci dostávali mzdu s příplatky za

práci přesčas, v noci a o svátcích. Platili si ze svého ubytování, stravu i služné. Pro PTP byly stanoveny tvrdší limity pro překročení stanovených norem výkonu, výplata mzdy byla vázána na splnění plánu a na bezúhonnost z hlediska prohřešků proti vojenské kázni. Vojáci klasifikace "E" odváděli z platu 90 Kčs denně na režii vojenské správy, podobné srážky byly i v Polsku. Tyto peníze určené na dotaci armádního rozpočtu tvořily zprvu asi 30 procent čisté mzdy vojáků. Povinné uložení poloviny zbylé mzdy na vkladní knížce znamenalo, že při měnové reformě v roce 1953 byly úspory vojáků znehodnoceny, srážka ve prospěch vojenské správy navíc vzrostla na 21 Kčs nové měny (což bylo 105 Kčs v přepočtu na měnu starou).⁴⁸

K nejtěžším problémům patřila nejistota o celkové délce vojenské služby v pracovních praporech. *Směrnice ministerstva vnitra ČSR ze 14.4.1952* umožňovaly povolávání nespolehlivých osob ve věku od 18 do 60 let na výjimečné cvičení, dokonce bez ohledu na jejich branný poměr. Vojáci klasifikace "E" byli po uplynutí dvouleté základní služby sice propuštěni do civilu, ale zároveň byli povoláni na výjimečné vojenské cvičení na neurčitou dobu, aniž opustili objekt kasáren. Mnozí z nich tak sloužili v PTP i déle než 3 roky. Propuštění do civilu mohli dosáhnout jen ti, kdo se přihlásili v rámci náboru do hornictví či stavebnictví na dobu nejméně 3 let. Délka služby v pracovních praporech byla pravidelně prodlužována i v Polsku na 33, 36 a 39 měsíců.⁴⁹

Společné rysy měla rovněž politická práce KSČ a PZPR a jejich mládežnických organizací v pracovních praporech. Měla napomáhat převýchově politicky nespolehlivých a v duchu dobových celospolečenských hesel střežit revoluční bdělost a ostražitost. Ač byla na jedné straně zcela formální, což se týkalo i neoblíbených přednášek v rámci socialistické výchovy, umožňovaly akce konané pod rouškou rozvoje kulturní a zájmové činnosti jisté zpříjemnění pobytu v táboře. Podobného druhu bylo i úsilí o zapojení politicky nespolehlivých vojáků do socialistického soutěžení, údernického a zlepšovatelského hnutí. Ze strany armádních, závodních i stranických orgánů se mu dostávalo značné podpory, zvláště v Polsku, kde byl zaveden celý systém ocenění, vyznamenání a čestných titulů udělovaných za dobrou práci. V ČSR se tyto snahy setkávaly s méně výraznými úspěchy.

V Polsku i v ČSR měla práce vojenských pracovních praporů v hornictví zcela mimořádný význam pro chod celého národního hospodářství. Např. v říjnu 1951 tvořili příslušníci PTP přes 15 % osazenstva ostravsko-karvinských dolů, příští rok to bylo již přes 22 % s podílem na těžbě uhlí ve výši 34 %, což činilo přes 3,5 milionu tun uhlí. Podobně v Polsku v roce 1955 na konci šestiletky tvořili vojáci asi 9 % horníků kamenouhelných dolů a podíleli se na těžbě uhlí v šestiletce více než 9 procenty, což činilo celkem 47,4 milionu tun uhlí. Státní plány s touto otrockou prací vojáků již předem počítaly. Původní účel táborů jako represivního prostředku vůči nespolehlivým vojákům se postupně dostával do pozadí ve prospěch důvodů ekonomických, počítajících s využitím levné vojenské pracovní síly.⁵⁰ Společná byla i shovívavost vůči komunistům zařazovaným do pracovních oddílů. V Polsku klasifikační směrnice přímo ukládaly: *"Členy PZPR k náhradní službě nekvalifikovat, v případě pochybností ohledně účelnosti zařazení brance-člena PZPR ke kádrové vojenské službě uvědomit o tom příslušný stranický výbor..."* Podobnou úlevu měli mít i branci dělnického původu, malí a střední rolníci a pracující inteligence, jimž mohlo být prominuto přijetí okupační "volkslisty". Také v ČSR, když se v roce 1951 objevilo v PTP několik set zařazených členů KSČ a ČSM, byly na základě jejich stížností utvořeny u jednotek prověřkové komise, které naprostou většinu případů vyňaly z PTP. Pokud se však jednalo o komunistu již vyloučeného ze strany, žádné úlevy pro něj neplatily.⁵¹

Dalším shodným znakem byl podíl vojáků určených do pracovních praporů na celkovém počtu nastupujících branců, pohyboval se údajně ve výši přibližně deseti procent.⁵²

Společná byla i snaha obou zemí o utajení vojenských táborů nucené práce, neboť jejich existence odporovala několika článkům úmluvy č. 29 o nucené nebo povinné práci, přijaté Mezinárodní organizací práce (MOP) 28. června 1930. Polsko ani ČSR tuto úmluvu sice neratifikovaly (k tomu došlo až v roce 1958), ale přece jen šlo o mezinárodně platné předpisy, jejichž porušování by mohlo v očích světového veřejného mínění vrhnout na komunistický režim špatné světlo. Další úmluva č. 105 o odstranění nucené práce, přijatá MOP 28. června 1957, požadovala dokonce odstranění nucené práce jako "metody mobilizace nebo využití pracovní síly pro cíle hospodářského rozvoje", což se hodilo na vojenské pracovní prapory

jako ulité. V ČSR v té době již v původní vyhraněné podobě neexistovaly, v Polsku úmluva značně přispěla k ukončení jejich činnosti, neboť polská vláda dohodu ratifikovala 3.6.1959.⁵³

Velmi podobný byl i vývoj vztahu státních úřadů a veřejnosti k příslušníkům pracovních praporů. Prakticky až do roku 1989 patřila v obou zemích tato problematika k zapovězeným tématům, včetně jejího zpodobnění např. v humoristické literatuře. Ve veřejnosti přetrvával zkreslený obraz o úloze a činnosti těchto oddílů a o morálních kvalitách jejich bývalých příslušníků, a zčásti přetrvává dodnes. To má za následek i průtahy a potíže v jednáních o odškodnění někdejších vojáků z táborů nucených prací.

Šlo by jistě najít ještě mnoho dalších příkladů prokazujících značnou podobnost systémů vojenské nucené práce v Polsku a ČSR a patrně i v dalších zemích bývalého socialistického bloku. Polský badatel K. Bosek dokonce ze skutečnosti, že více než 40 "těžkých" pracovních praporů v Polsku bylo ve vojenské evidenci označeno čísly v posloupné řadě začínající jedničkou, zatímco PTP v Československu byly označeny čísly 51 až 68, vyvodil závěr, že každé ze zemí socialistického bloku bylo přiděleno, patrně v moskevském ústředí, padesát na sebe navazujících čísel k označení svých vojenských pracovních praporů s určením pro těžký, tudíž zbrojní průmysl. Mělo tedy jít o jednotně řízený systém, zapadající do rámce příprav tehdejšího sovětského vedení na světovou válku. Ač je pravděpodobné, že u zrodu těchto praporů stály jako vzor sovětské stavební prapory (*stroitelnyje bataliony*) z doby války, nemáme zatím k dispozici prameny, které by oprávněnost oné hypotézy o centrálním a plánovitým budování vojenských táborů nucených prací v rámci celého sovětského bloku mohly prokázat. Koordinační roli v této věci však mohli mít sovětští vojenští poradci, kteří v té době působili v armádě ČSR, Polska i Maďarska.

Podobnost vývoje pracovních praporů v Polsku, Maďarsku a Československu, stejně jako podobnost současných problémů jejich bývalých příslušníků s prosazováním nároků na odškodnění vedly k navázání spolupráce příslušných národních svazů. Jde o *Český svaz PTP*, sdružující asi 10 tisíc členů, *Slovenský svaz PTP* se 2 tisíci členy, maďarský svaz *MUSZ* rovněž se 2 tisíci členy a o polský *Svaz pronásledovaných vojáků-horníků (Związek Represjonowanych Żołnierzy-Górników)*

o síle přes 25 tisíc členů. Po prvních kontaktech v roce 1991 v Ostravě⁵⁴ a Opavě⁵⁵ došlo v dubnu 1992 na schůzce ve Varšavě⁵⁶ a v září 1992 v Popradě⁵⁷ k příslibu česko-slovensko-polské spolupráce. Na konferenci v Krakově 5.12.1992 padlo definitivní rozhodnutí o založení společného nadnárodního sdružení. Zástupci českého, slovenského a polského svazu se předběžně dohodli o cílech tohoto mezinárodního sdružení.⁵⁸ Na dalších schůzkách v únoru 1993 v Ostravě⁵⁹ a v březnu 1993 v Katovicích a Piekarach Śląskich byly projednány stanovy sdružení. Konkrétnější podobu náplně činnosti a organizačního zakotvení nového sdružení určila pracovní schůzka zástupců národních svazů z České republiky, Slovenska, Polska a Maďarska konaná 17.4.1996 v Ostravě, jež byla prohlášena za první zasedání výkonného výboru *Konfederace vojenských táborů nucené práce "Černí baroni"*, jak bylo sdružení po vzájemné dohodě nazváno.⁶⁰

Ve dnech 27.-28. srpna 1997 uspořádal Slovenský zväz PTP v Košicích druhé pokračování mezinárodní vědecké konference *Internačné formy politickej perzekúcie*, na němž zazněly další příspěvky k historii „pétépáků“ v bývalé ČSR a v Polsku.⁶¹ Problematika PTP se stále těší poměrně značnému zájmu sdělovacích prostředků, jak o tom svědčí nedávné ohlasy na odhalování památníků bývalým příslušníkům PTP v Ostravě a Karvině aj.⁶²

„Vojenské tábory nucených prací“, ať již to byly československé PTP, polské Bataliony Pracy, maďarské MUSZ nebo podobné jednotky v jiných zemích bývalého sovětského bloku, měly podobné zaměření a prošly i podobným historickým vývojem. V podmínkách tvořících se totalitních režimů byly účinným nástrojem mimosoudní perzekuce skupin občanů označených za politicky nespolehlivé, kteří byli pod záminkou vojenské služby izolováni v nevyhovujících podmínkách pracovních táborů a proti své vůli a nepřiměřeně dlouho nuceni k těžké a nedostatečně honorované práci spojené s pokusem o násilnou ideologickou převýchovu. Tato skutečnost je nepochybně jedním z pádných důvodů pro to, aby výzkum problematiky PTP a dalších druhů politického zneužití vojenských jednotek pokračoval i v budoucnosti.

Poznámky

1) Vycházíme zde z výsledků výzkumného projektu Grantové agentury ČR „*Mechanismy mimosoudních perzekucí na Moravě a ve Slezsku po druhé světové válce (1945-1954)*“, který byl řešen ve Slezském ústavu SZM v Opavě a úspěšně obhájen v roce 1996 (registrační číslo 404/93/0146, navrhovatel Tomáš Staněk). Tento výzkum byl zaměřen především na perzekuci tzv. státně nespolehlivých obyvatel v letech 1945-1948 v internačních, pracovních a sběrných táborech a na mimosoudní perzekuci odpůrců komunistického režimu v letech 1948-1954 v táborech nucené práce. Během řešení projektu byla částečně sledována i problematika PTP a vznikly dvě podkladové studie, z nichž v tomto článku vycházíme (M. Borák, *Fenomén vojenských táborů nucené práce v ČSR a jeho mezinárodní souvislosti*. Opava 1996, strojopis SÚ SZM; Týž, *Výzkum mechanismů mimosoudních perzekucí v ČSR v letech 1945-1954 a problematika PTP*. Opava 1997, strojopis SÚ SZM). Přestože mezitím byla publikována podobně zaměřená studie J. Bílka z Historického ústavu Armády ČR, mohou výsledky našeho výzkumu, čerpané zčásti z jiných pramenů, Bílkovy závěry v mnohém ohledu potvrdit a doplnit. Srv. J. Bílek, *Vojáci druhé kategorie. (Srovnání výstavby a činnosti vojenských jednotek využívaných k politické perzekuci v Československu, Maďarsku a Polsku na počátku padesátých let)*. Historie a vojenství, XLVI, 1997, č. 5, s. 73-93.

2) Např. Haviřská pravda (Karviná), Náš voják na šachtě. Informační služba vojáků ostravsko-karvinského kombinátu (Orlová) aj.

3) Např. J. Madry, *Vojenská politika KSČ za počátečního nástupu revoluce ve vojenství a rodící se linie XX. sjezdu KSSS*. Praha 1967.

4) J. Fabšic, *Úderníci za ostnatým drátem*. Obrana lidu, 1968, č. 23, s. 5; P. Veleba, *Jak to bylo s tzv. "pétépáky"?* Tamtéž, č. 22, s. 12; *Několik poznámek ke srazu bývalých příslušníků PTP*. Tamtéž, č. 23; K. Gajewski, *Rehabilitace bývalých příslušníků PTP*. Tamtéž, č. 29, s. 4; Z. Pinc, *Černé výložky*. Literární listy, I/1968, č. 15; *Odnesli si černé výložky do civilu...* Lidová demokracie, 25. 5. 1968.

5) R. Ballnerová - J. Fabšic, *PTP - vývoj a organizace*. VHA Praha 1969.

6) Např. K. Kaplan, *Nekrvavá revoluce*. Toronto 1985; V. Hejl, *Zpráva o organizovaném násilí*. Praha 1990; A. Kratochvíl, *Žaluji*. Sv. 1 - *Stalinská justice v Československu*. Praha 1990.

7) Např. S. Červinka, *Chyběl jen Čepička*. Studentské listy, 1990, č. 4; J. Šajnar, *Museli sloužit u pétépáků*. Moravskoslezský den, od 3.4. do 30.5.1990; (pš), *Nejcennějším kapitálem jim byl člověk?* Lidová demokracie, 27.4.1990; P. Švyhnos, *Cílem bylo ponížení člověka*. Lidová demokracie, 25.8.1990; *PTP. Hlavní referát I. shromáždění PTP ze dne 25. května 1968 v Praze na Žofíně*. Studentské listy, 1991, č. 15-17, s. 15; J. Bílek, *Causa pétépáci*. Reflex, 1991, č. 26, s. 42-44; M. Vávrů, *Oběti třídní nenávisti*. Obrana lidu, 1991, č. 12, s. 3; H. Bitmar, *Wyjęci spod prawa*. Ks. *Władysław Marciniak wspomina lata spędzone w oddziałach PTP*. Głos Ludu, 23.12.1991, s. 4-5.

8) *Tábory nucené práce a další projevy mimosoudní perzekuce 1948-1954*. Sborník z konference SÚ ČSAV a KH FF SU. Opava 1992. Z příspěvků o PTP: R. Žáček, *PTP jako forma zneužití branného zákona k organizování masových politických represí*, s. 55-62; F. Holec, *Potlačování lidské důstojnosti u PTP*, s. 63-65; Š. Šimůth, *Príspevok k analýze genézy PTP*, s. 66-73; J. Dufek, *Represe vůči příslušníkům československé armády v letech 1948-1954*, s. 74-82.

9) *Internačné formy politickej perzekúcie*. Zborník referátov, reminiscencií a autentických dokumentov. Košice 1992. Z příspěvků o PTP: J. Bílek, *Ke vzniku PTP*, s. 3-14; M. Púčik, *Represívna politika KSČ proti príslušníkom dôstojníckého zboru čs. armády*, s. 15-24; R. Žáček, *PTP jako forma zneužití branného zákona k mimosoudním perzekucím*, s. 42-53; J. Dufek, *Zrušení klasifikace "E" u PTP*, s. 72-76; M. Kavalír, *Ženíjní silniční prapory a nejstarší PTP - možnosti studia ve vybraných*

archivních fondech VHA, s. 77-80; Týž: *Pracovní nasazení 54. PTP v n. p. Stavindustria Bratislava*, s. 81-84; Týž: *Hlasování za mír u 6. roty 54. PTP*, s. 81-84; F. Holec, *PTP - vojenské tábory nucených prací*, s. 100-109; Š. Šimúth, *Po stopách spirituality PTP-áků*, s. 110-121; Týž: *PTP - kamuflovanou konverziou generovaná nezákonnost*, s. 130-139.

10) J. Bílek, *Pomocné technické prapory 1950-1954. Vznik, vývoj, organizace a činnost*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny ČSAV, sv. 3, Praha 1992.

11) Např. V. Šlajchrt, *Můj osud nebyl tragický. Hovoříme s hrabětem, který se stal černým baronem*. Mladá fronta Dnes, 11.7.1992; M. Borák, *Z deníku nepřítele lidu. Černí baroni nebo otroci z táborů nucených prací?* Moravskoslezský den, 27.2.1993; B. Rychlík, *Kanadské hošije Jaryna Pochylého*. Lidové noviny, 31.12.1993; Z. Kovařík, *"Černí baroni" po 40 letech*. Tamtéž, 20.1.1996; L. Mikulka, *Černí baroni bez romantiky a bez příkras*. Tamtéž, 19.2.1996. - O. Tobała, *Czarni Baronowie inaczej*. Zwrot, 1966, č. 6, s. 34-40.

12) M. Švandrlík, *Černí baroni aneb Válčili jsme za Čepičky*. I. vyd. Havlíčkův Brod 1969, II. vyd. Praha 1990; P. Bartík, *Bílí baroni*. Příloha Práce, 27.4.1991; JR, *Černí baroni*. Ozvěny, 11.12.1991; *Omluva pětépákům*. Moravskoslezský den, 21.10.1995; M. Pinkas, *Trochu jiný pohled na PTP*. Moravskoslezský den, 8.2.1996; F. Fetter, *Pořádný rozdíl*. Moravskoslezský den, 15.2.1996; V. Kotuliak, *Pravda a lež o černých baronech*. Moravskoslezský den, 15.2.1996.

13) *Hořké vzpomínání. Z dopisů a vzpomínek chlapců pětépáků*. Praha 1996; J. Juza, *Svědectví o PTP okresu Rychnov nad Kněžnou*. Rychnov nad Kněžnou 1996; V. Petrík, *Čudná vojenčina*. Trnava 1993; J. Ondo, *Armáda bez zbraní*. Trnava 1996.

14) M. Šterbák, *Hromy blesky nad Tatrami*. B.m.r.v. /1996/.

15) „Pětépáci“. Dokumentární film České televize Praha 1993, skupina K. Hynie.

16) Viz např. *O životě "pětépáků"*, Moravskoslezský den, 16. 6. 1997.

17) Např. M. Kavalír, *54. pomocný technický prapor (vznik, organizace, činnost)*. Rukopis. Vojenský historický archiv 1993; J. Bílek, *Technické jednotky československé armády v letech 1951-1963*. Historie a vojenství, 1994, č. 5, s. 48-79; R. Žáček, *PTP na Ostravsku*. Rukopis. Slezský ústav Opava 1995; J. Bílek, *K systému výběru a povolávání "pětépáků" do československé armády v letech 1950-1954*. Zpravodaj PTP, 1995.

18) J. Bílek, *Pětépáci aneb Černí baroni úplně jinak. Vyprávění o jednom z bílých míst naší nedávné historie*. Plzeň 1996.

19) Týž, *Vojáci druhé kategorie*, c.d.

20) Např. P. Kučera, *Jsou stavební jednotky Československé armády protiprávní?* A-revue, 1990, č. 11, s. 16-18; J. Drobilič, *Jaderní baroni aneb Jak jsme budovali Dukovany*. Mladá fronta Dnes, 20.3.1993; *Ustavující shromáždění Svazu bývalých příslušníků Vojenských báňských oddílů*. Moravskoslezský den, 1.11.1993; M. Vejrosta, *Černí jsme byli celí*. Moravskoslezský den, 1.2.1996.

21) Z. Rudnicki, *"Tajemnica", o której wróble świerkają*. Sztandar Młodych, 1956, nr 233 z 28.IX., s. 3; *Żołnierze z WKG śpieszą z cenną pomocą załogom kopalnianym*. Trybuna Robotnicza, 1956, nr. 239, s. 1.

22) M. Szen, *Wojskowy Korpus Górniczy*. Rukopis (280 s.). Wojskowa Akademia Polityczna im. F. Dzierżyńskiego Warszawa 1975.

23) Z. Wojdalski, *Wojskowy Korpus Górniczy*. Dzieje Najnowsze, 1983, Nr 3, s. 141-143.

24) E. Nalepa, *Wojskowe bataliony górnicze w Polsce w latach 1949-1959*. Przegląd Historyczny, 1994, Nr 1-2; M. Starczewski, *Wojskowy Korpus Górniczy (1949-1959)*. Expres Zagłębiowski -

Magazyn, 1995, nr 10, s. 18-21; *Bataliony Robocze*. Rukopis. Akademia Obrony Narodowej Warszawa 1995; S. Malarski, *Prawne i wykonawcze normy regulujące Niemców w l. 1944-1945 oraz funkcjonowanie "Batalionów Pracy" na przełomie lat czterdziestych i pięćdziesiątych*. Rukopis. Instytut Śląski Opole 1993.

25) K. Bosek, *Polskie bataliony pracy (komunikat)*. Głos Ludu 29.8. - 3.9.1992, s. 7; český překlad *Polské pracovní tábory ("Bataliony pracy")*. In: *Internacné formy politickej perzekúcie*. Košice 1992, s. 122-129.

26) P. Láncoz, *The labour service-soldiers*. (1995); K. Csonkaréti, *Szigorúan Titkos! Dandár. (1951-1956)*. Zrínyi kaidó Budapest, 1994.

27) J. Koutek, *Nacistická pátá kolona v ČSR*. Praha 1962, s. 241.

28) J. A. Baťa, *Budujeme stát*. Praha 1938.

29) Sbírka zákonů a nařízení republiky Československé, 1938, č. 223. Nařízení o pracovních útvarech bylo vydáno 11.10.1938 a publikováno 13.10.1938; dokumentace k působení vojenských pracovních útvarů je uložena v Centrálním vojenském archivu v Praze ve fondech MNO - Hlavní štáb, oddělení branné výchovy 1937-1939 (a zčásti i odd. organizační).

30) D. K., *Nařízení o pracovních útvarech vydáno*. Lidové noviny, 14.10.1938.

31) *Příslušníci pracovních útvarů nemusí zdravit každého důstojníka*. Lidové noviny, 12.3.1939.

32) M. Jesenská, *Nezaměstnanost za prahem domácnosti. Glosy k pracovním táborům*. Přítomnost, 2.11.1938.

33) *Stále vznikají nové pracovní roty a prapory*. Národní osvobození, 29.11.1938.

34) *Devatenáct pracovních táborů*. Moravskoslezský deník, 15.2.1939.

35) *Pracovní útvary pomôžu stavať slovenské komunikácie*. Slovenský denník, 27.10.1938.

36) *Pracovní tábory na Slovensku*. Slovenský hlas, 10.11.1938.

37) *Koncentrační tábory na Slovensku*. Lidové noviny, 26.11.1938; *Koncentrační tábory na Slovensku*. Slovenský denník, 8.12.1938.

38) Blíže viz I. Kamenec, *Po stopách tragédie*. Bratislava 1991.

39) (hl), *Reorganizace pracovních táborů*. Moravskoslezský deník, 10.1.1939; (ks), *Kárné pracovní tábory*. Lidové noviny, 16.2.1939.

40) *Budou zřízeny kárné tábory*. Moravskoslezský deník, 16.2.1939.

41) *Místecký tábor opět v činnosti*. Moravskoslezský deník, 12.4.1939; *Česká hudba a zpěv v německém pracovním táboře*. Tamtéž, 14.6.1939.

42) Srovnání vojenských pracovních útvarů bylo provedeno na základě uvedené odborné literatury, na niž však odkazujeme jen v případě přímých citací.

43) J. Bílek, *Pétépáci*, c. d., s. 28.

44) K. Bosek, c. d., s. 124; M. Szen, c. d., s. 7-8, 11-12; *Bataliony Robocze*, c. d., s. 13-14.

45) Tamtéž, s. 19.

46) Tamtéž, s. 20; J. Bílek, *Pétépáci*, c. d., s. 133; viz též Podnikový archiv OKD Ostrava, fond Důl Františka Karviná, k. 13, úrazy vojáků a vojenských brigádníků 1948-1953.

47) Tamtéž, s. 133 a 135; *Bataliony Robocze*, c. d., s. 21.

- 48) J. Bílek, *Pétépáci*, c. d., s. 30, 66-67, 89-90.
- 49) Tamtéž, s. 70 a 77; *Bataliony Robocze*, c. d., s. 15.
- 50) J. Bílek, s. 53 a 81; M. Szen, c. d., s. 188 a 192.
- 51) J. Bílek, c. d., s. 58; K. Bosek, c. d., s. 124-125.
- 52) Tamtéž, s. 129; M. Púčík, c. d., s. 24.
- 53) M. Szen, c. d., s. 113-116; J. Bílek, c. d., s. 26-27.
- 54) (meb), *Novodobí nevolníci. Setkání "Černých baronů"*. Moravskoslezský den, 21.10.1991.
- 55) M. Borák, *Tábory nucené práce. Z mezinárodní konference historiků*. Moravskoslezský den, 28.11.1991; O. Tobała, *Nowożytni niewolnicy*. Głos Ludu, 2.11.1991.
- 56) (BM), *Tajemnice "czarnych baronów"*. Ekspres Wieczorny, (Warszawa), 21.4.1992; M. Borák, *Zajímavý podnět z Varšavy. Tábor míru se chystal na válku?* Metropolitan, 7.5.1992.
- 57) Š. Šimúth, *Čierni baróni v Popradě*. Slovenský východ, 8.9.1992; M. Alexyová, *PTP v Poprade*. Národná obroda, 9.9.1992; *Konferencia ako svedectvo*. Slovo, 1992, č. 19, s. 12.
- 58) K. Bosek, *Konfederacja "Czarnych Baronów"*. Ekspres Wieczorny, 9.12.1992.
- 59) (ty), *Platili si převýchovu. Černé výložky a protikomunistický odboj*. Moravskoslezský den, 1.3.1993.
- 60) J. Chvátalová, *Dlouhá ruka Moskvy*. Svoboda, 18.4.1996; M. Navrátilová, *Černým baronům v Polsku nikdo nevěří*. Moravskoslezský den, 18.4.1996; (kor), *Spotkanie "czarnych baronów"*. Głos Ludu, 18.4.1996.
- 61) Plánovaný sborník příspěvků z konference nebyl dosud bohužel vydán. Z příspěvků k problematice PTP: M. Púčík, *Pokusy o rehabilitáciu obetí represívnej politiky KSČ - príslušníkov armády v období pred novembrom 1989*; A. Rajnič, *Odškodňovanie príslušníkov PTP v kontexte vývoja odmeňovania veteránov*; J. Bílek, *K systému výběru a povolávání pétépáků do čs. armády*; M. Borák, *Výzkum mechanizmů mimosoudních perzekucí a problematika PTP*; R. Žáček, *Pomocné technické prapory na Ostravsku*; K. Měrka, *Několik vzpomínkových glos o vzniku a činnosti Vojenského speváckého súboru v Hájnikách pod Sliachom v letech 1950-1953*; E. Adamčík - Š. Šimúth, *Príspevok k otázke ekonomickej ujmy nezákonného postihu v PTP*; K. Bosek, *Bataliony uranowe v Polsce; o průběhu konference viz např. Bývalí příslušníci PTP v Košiciach*. SME, 28.8.1997; M. Tóda, *„Mukli“ chcú pokojnú starobu*. Korzo, 28. 8. 1997; *Čierni baróni nechcú byť barónmi*. Práca, 28.8.1997.
- 62) Např. R. Lukša, *Pétépákům říkali: Nemáte práva, jen povinnosti!* Moravskoslezský den, 23. 5. 1998; mro, *Odsłonięcie pomnika. Hołd ofiarom represji*. Głos Ludu, 23.5.1998; *Biskup Lobkowicz posvětil památník příslušníků PTP*. Lidové noviny, 25.5.1998; *Bývalí „pétépáci“ obdrželi záslužné kříže*. Tamtéž, 23.10.1998.